

הרב רועי הכהן זק

מחצית השקל כדגם להקצאת משאבים ציבוריים

א. פתיחה

המציאות הכלכלית המודרנית מאופיינת, בין היתר, בהעצמת תפקידיהן הכלכליים של רשויות השלטון¹. רשויות אלו הן מרכיב חשוב בתחומים מרכזיים במשק, כגון: תעשייה, תיירות וכדומה, בנוסף על תפקידיהן בתחומי השירותים, כגון: בריאות, רווחה וכדומה. תפקידים אלו תופסים נפח רב במערכת הכלכלית². כמובן שקיימת משמעות כלכלית רבה מאוד גם לתפקידיו המסורתיים של השלטון המרכזי, כגון: ביטחון, ביטחון פנים וכדומה.

הכלי הארגוני שהרשויות מממשות בו את קשת תפקידיהן הכלכליים בצורה מושכלת הוא התקציב המתוכנן³, ולכן נודעת לתקציבי הרשויות משמעות רבה מאוד בהבנת המציאות הכלכלית ובהבנייתה⁴.

לאור זאת, הסתכלות הלכתית-תורנית בכלכלה המודרנית מחייבת עיסוק בשאלת תקציבי הרשויות⁵. היבטים שונים של הנושא זכו להתייחסות הלכתית כוללנית⁶ ואף

1 בעבר הייתה עצמתן הכלכלית הרבה של הרשויות השלטוניות **לצדה** של המערכת המשקית הרגילה, אך לא בתוכה בתור מרכיב בעולם העסקים, התעשייה והשירותים, אלא בתחומים אחרים. השלטון היה ממונה בעיקר על הביטחון החיצוני והפנימי, ולא על תחומים כגון רווחה, בריאות וכדומה. עליהם הייתה ממונה הקהילה המקומית, אם היה מישהו ממונה עליהם.

2 עלייתם של תחומי השירותים בתור חלק מרכזי מן המערכת הכלכלית היא תופעה מודרנית. בכלכלה הקדם-מודרנית רובו של התל"ג (תוצר לאומי גולמי), מקורו היה בחקלאות ובתעשייה, ואילו בכלכלה המודרנית עולים עליהם תחומי השירותים.

3 בשעת חירום המסגרת התקציבית נפרצת לעתים, אך זו חריגה בלתי-מתוכננת ואינה מלמדת בהכרח על המסלול המרכזי שהנהגה הפוליטית מנווטת אליו את הכלכלה.

4 כפי שכבר העיר הרה"ג מאיר שלזינגר במאמרו מצוות התלויות בארץ - כיעד חברתי רוחני (בספר ממלכת כהנים וגוי קדוש, עמ' 256): 'כלכלתה של מדינה, מעוצבת על פי היעדים והשאיפות של המדינה. בהתאם ליעדים אלה מופנים המשאבים למקומות המתאימים. מאידך גיסא, הפניית משאבים יוצרת אווירה ומוסכמות חברתיות...!'

5 אמנם, שאלת תקציבי הרשויות לא עמדה בפני חז"ל ואף לא בפני רבותינו הראשונים, אולם בדינו הכלים לערוך דיון מעשי בשאלה זו לפי מקורות ההלכה.

6 עיון בספרו של הרה"ג נפתלי בר-אילן, משטר ומדינה בישראל על פי התורה, על-פי המפתח. ועיון

מפורטת⁷, אך נראה כי יש חשיבות ותועלת בניתוח מאוחד של מכלול ההיבטים. בכך אעסוק, בעז"ה, במחקר מקיף מיוחד.

מטרת מאמר זה היא לדון בסוגיית השימוש בכספי תרומת הלשכה ושיירי הלשכה. נראה לענ"ד כי יש לסוגיה זו, על-פי פירושי רבותינו הראשונים והאחרונים, השלכות מעשיות על השאלה מה הם תפקידי השלטון בהלכה⁸ וממילא אילו פעולות יש לממן בצורה ממלכתית⁹.

ב. דברי הז"ל

מקור כספי תרומת הלשכה ושיירי הלשכה הוא בשקלי ישראל. לפי המשנה במסכת שקלים (פ"ד, מ"א-מ"ב), שימוש כספים אלו למימון צרכים מגוונים¹⁰: תשלום משכורת לשומרי הספיחים שנועדו לעומר ולשתי הלחם בשמיטה¹¹, קניית פרה אדומה, שער המשתלח ולשון של זהורית, בניית גשרים לפרה האדומה ולשעיר המשתלח, טיפול בתשתיות של ירושלים: מערכת המים, החומות, המגדלים וכל צורכי השמירה, הרחובות והשווקים. בסוגיית ה'ירושלמי' שם (פ"ד ה"ב) ובסוגיה ב'בבלי' (כתובות קה ע"א-קו ע"א), נמנו עוד בעלי תפקידים המקבלים משכורת מתרומת הלשכה: גוזרי גזרות שבירושלים¹², בודקי מומי הקרבנות, תלמידי חכמים המלמדים הלכות עבודות בית המקדש לכוהנים, מגיחי ספרים בירושלים, אורגות הפרוכות ונשים המגדלות את ילדיהן לפעולות שבתהליך הכנת הפרה האדומה. הרמב"ם פסק כל זאת להלכה (הלכות שקלים פ"ד). בנוסף, נאמר בסוגיה אחרת ב'בבלי' (מועד קטן ו ע"א-ו ע"ב) כי גם לשליחי בית דין שעקרו כלאיים משדות העבריינים, שילמו מתרומת הלשכה, אך דבר זה לא נזכר במשנה תורה¹³.

במאמרו של ר' יצחק ברט: גדרי פיקוח נפש ציבורי: הגרש"ז אוירבך, הגר"ש ישראלי והגר"ש גורן, תחומין כט, עמ' 386-402.

7 הדיונים ההלכתיים בהקצאת משאבים ציבוריים ממוקדים בתחום הרפואה, כפי שהעיר הרב אריה כ"ץ במאמרו שיקולי פיקוח נפש בתכנון תקציב על-פי ההלכה, צהר כה, עמ' 1-7.

8 יעוין בדברי הרב בר-אילן שם פ"ד סעי' יד, עמ' 79 הערה 44. שם כתב: 'נראה להוסיף, שאין חולק על כך שלשלטון יש סמכויות לקבל כל החלטה שהיא לטובת המדינה. השאלה היסודית היא מה חלוקת התפקידים בין הרשויות, ובאילו ענינים על הפרנסים העוסקים בענייני מילי דעלמא לקבל את הסכמת רוב בנין חכמי ישראל או הסכמת אדם חשוב... ובאילו ענינים הם עצמאים...' לענ"ד אין לומר כן, אלא יש תחומים שאינם בסמכות השלטון כלל, אלא באחריותם הבלעדית של האזרחים, ואסור לשלטון לעסוק בהם.

9 לענ"ד אסור לשלטון להשתמש בכספי ציבור למימון פעולות החורגות מתפקידי ההלכתיים, ולפיכך הגדרת תפקידי השלטון היא המסד לדיון בדבר הקצאת משאביו הכלכליים של הציבור.

10 מניתי הן את הצרכים המפורשים במשנה הן את אלו המתפרטים בסוגיית ה'ירושלמי' שם בתור הסבר למונח 'כל צורכי העיר' במשנה.

11 רבותינו הראשונים והאחרונים האריכו בכך בקשר לדיני שמיטה, ואכמ"ל.

12 כמבואר בסוגיה, חכמים אלו עסקו בדיני קנסות על פעולות נזקיות מסוימות.

13 במשנה בתחילת שקלים (פ"א מ"א) נאמר: 'באחד באדר משמיעין על השקלים ועל הכלאים. בחמשה עשר בו קורין את המגילה בכרכין ומתקנין את הדרכים ואת הרחובות ואת מקואות המים ועושין כל צרכי הרבים'. רשימה זו שנויה גם במועד קטן (פ"א מ"ב), לעניין מלאכות מותרות בחוה"מ. בתוספתא (שקלים פ"א ה"א) מבואר כי פעולות אלו בוצעו בידי 'שלוחי בית דין', ובפירוש מהרש"ס לשקלים פ"א ה"א נאמר כי המימון לכך בא ממחצית השקל (...דאי איכא אינשי דלא יהבי שקלים דלית להו

על-פניו, נראה שיש לחלק את המטרות האמורות לשלושה, בסדר יורד לפי מידת זיקתם לבית המקדש:

1. צורכי עבודת בית המקדש – בהם מובן השימוש בכספי מחצית השקל.
 2. צורכי העיר ירושלים – אפשר להסבירם במעמדה של ירושלים ביחס לבית המקדש¹⁴.
 3. משכורת לדיינים ולמגיהים – אלו אמנם מצויים בירושלים, אך אין להם, לכאורה, זיקה ייחודית למקדש או לירושלים¹⁵. ובעניין שלוחי בית הדין הממונים על עקירת הכלאיים הדבר נכון ביתר שאת, כיוון שהם אף אינם בירושלים¹⁶.
- האם אפשר להסיק מן המטרות שבחלק השלישי כי כספי מחצית השקל הם כספי ציבור ברמה כלשהי, וממילא להסיק מכאן מסקנות לעניין תפקידי השלטון המרכזי¹⁷ על-פי ההלכה? רבותינו הראשונים נחלקו בטעמם של יעדי השימוש בכספי מחצית השקל, ונראה כי בכך נעוץ שורש מחלוקתם¹⁸.

אגרי להו ב"ד לתקוני הלין מלין ונמצאו פורעין לגבאין שקליהן והיינו טעמא דמתקנין בט"ו דבט"ו שולחנים יושבין במדינה...'). לצערי, טרם מצאתי התייחסות מפורטת לכך בדברי חז"ל ורבותינו הראשונים האחרונים. אמנם, משמע מן התוספתא שתיקון הדרכים (ונראה שגם שאר הפעולות ברשימה) הוא לתועלת עולי הרגלים (אך יעוין בחזון יחזקאל שם), ומוכן מדוע השתמשו לשם כך במחצית השקל. אמנם, לדעת הרמב"ם (הלכות רוצח פ"ח ה"ו) מדובר בדרכים המובילות לערי המקלט בלי קשר לעבודת בית המקדש, אך הרמב"ם אינו מזכיר את מימון השכר ממחצית השקל. ייתכן, אפוא, שדעת הרמב"ם, כשיטת ה'נימוקי יוסף' (על דברי הגמ' במועד קטן ה ע"א), שהחיוב מוטל על 'בית דין שבעיר', ומוכן שאין לממן הוצאה מקומית כזו מכספים הבאים משקלי כלל ישראל. אמנם, קשה לומר כך בשל ההקשר ברמב"ם (הל' שבייתת יו"ט פ"ז ה"י-ה"א, על-פי חז"ל), המונה גם מטלות הנוגעות לכלל ישראל (כשריפת פרה אדומה) ויעוין בשו"ת שבט הלוי ח"י סי' רצא: 'ושכל בית דין בעירו עם מנהיגי הצבור חייבים לעשות למנוע נזקין מהתושבים' ובדבריו המקיפים של הרה"ג יהודה זולדן במאמרו: חובת הציבור לבטיחות הדרכים ולהנגשתן לנכים ובעלי מוגבלות, שבות יהודה וישראל, עמ' 387-402 וכן בדבריו של הרה"ג בר-אילן, לעיל, פ"ג סעיף רנ"ב עמ' 1239.

14 וכפי שכתב מהרש"ס בפירושו לשקלים פ"ד ה"א: 'וטעמא דמילתא דירושלים כולה יש לה קדושה שאוכלין בכל העיר מעשר שני ובכורות וקדשים קלים'. ויעוין עוד באנציקלופדיה תלמודית, ערך ירושלים.

- 15 מן המשנה והתלמודים עולה במפורש שמדובר דווקא בדייני הגזרות בירושלים, וכדברי הגר"ח קנייבסקי בשקל הקדש, הלכות שקלים פ"ד ה"ז ס"ק סא: 'משמע דוקא בירושלים ולא בשאר א"י'.
- 16 הרה"ג בר-אילן, לעיל, פמ"ח סעי' רמא עמ' 1191, מסתפק: 'יש לדון האם גם שוטרים ומפקחים בכל רחבי ישראל קבלו את שכרם מתרומת הלשכה, או שמא רק אלו שביערו כלאיים שגדלו ליד ירושלים'. אכן, בהגהות רבי דויד בן יהודה לוריא (הרד"ל) וחידושו על סוטה ח ע"ב, תוס' ד"ה ואח"כ וכו', נאמר (בהקשר אחר): '.. וצ"ע דלכאורה לא שייך לבא משירי הלשכה כי אם דבר הנעשה בירושלים עצמה ככל הני דתנן בשקלים וכל צרכי העיר דווקא וכירושלמי... ועיין פי' רש"י... מגיהי ספרים ועוד לענין שלוחי כלאים... דאמרינן מתרומת הלשכה יהיבין להו שכר והן היו הולכין בכל גבול ישראל'. משמע ששלוחי ב"ד קיבלו את שכרם על פעולותיהם בכל גבול ישראל, על אף שאין כאן נימוק לכך. כך עולה גם מדברי הגר"ח קנייבסקי, שם, בחלק ביאור ההלכה.
- 17 מפני שניהול כספי מחצית השקל מופקד בידי ביה"ד הגדול.
- 18 עיון מעמיק בדברי הראשונים ערך הגאון רבי אליהו שמואל שמרלר במאמרו: מחצית השקל ולב ב"ד מתנה, מוריה פו (קעג-קעד) עמ' נא-נז, אלא שעיקר מאמרו מוקדש לבירור גדרי הלכות מעילה, ואילו מטרותנו כעת היא לדון בהיבט התקציבי-ציבורי, ולכן נראה לענ"ד כי יש חשיבות לבירור הנוכחי.

ג. צורכי עבודת בית המקדש

ב'שיטה מקובצת' (כתובות קה ע"א) נאמר:

וּכְתַב תְּלִמִידֵי הַרֶשֶׁב"א ז"ל... וְהִטְעַם שֶׁהָיוּ נוֹטְלִין שְׂכָרָן מִתְּרוּמַת הַלְּשָׁכָה פִּי הָרֶאֱב"ד ז"ל **מִפְּנֵי שֶׁהַגְּזֵרוֹת שֶׁלֵּהֵן הָיוּ לְצוֹרֵךְ עֲבוּדָה**¹⁹, שֶׁעַל כָּל עוֹבְרֵי עֲבִירָה הָיוּ גּוֹזְרִין גְּזֵרוֹת וְקוֹנְסִין אוֹתוֹ כְּדִי לִיסְרֹן בֵּין בְּמִקְדָּשׁ בֵּין בְּגִבּוּלָיו, מִשּׁוּם הַכִּי נוֹטְלִין שְׂכָרָן מִתְּרוּמַת הַלְּשָׁכָה...²⁰.

כך נאמר גם בהמשך (שם קו ע"א):

וּתְלִמִיד הַרֶשֶׁב"א כָּתַב וְז"ל **וּמִגִּיּוֹהֵי סְפָרִים כּוֹלֵן צוֹרֵךְ עֲבוּדָה הֵם**, כְּלוּמַר סְפָרִים שֶׁבָּהֶם הָיוּ הַכֹּהֲנִים לוֹמְדִין סֵדֵר עֲבוּדָה, וּבִשְׁקָלִים יְרוּשְׁלַמִי מִגִּיּוֹהֵי סְפָרִים עֲזָרָה, כִּךְ פִּי הָרֶאֱב"ד.²¹

לשיטה זו, כל יעדי הכספים שמנו חז"ל קשורים דווקא לעבודת הקודש בבית המקדש, ועולה מכאן שאין להשתמש בכספי מחצית השקל לצורך אחר.²² הסברים דומים מצאנו אצל אחרונים רבים.²³

19 ההדגשות במאמר הן שלי.

20 להסבר אמוני לקשר בין דיני גזלות לעבודת המקדש יעוין בעלי תמר על שקלים פ"ד ה"ב, ד"ה שני דייני גזילות.

21 נימוקים נוספים בדברי רבותינו הראשונים לנחיצות הגהת הספרים לעבודת המקדש הביא בעל שקל הקדש, לעיל, ס"ק נח.

22 ויעוין בדברי הרה"ג אברהם מרדכי אלברט, אהבת אברהם, סי' יב עמ' מד-מה. הוא התקשה בשל כך להסביר את התשלום לשלוחי ביה"ד הממונים על ביעור הכלאיים, והציע כי הכוונה 'קופת הבית דין שבא מקופת העיר שהיא ממסי בני העיר', אך פירושו מנוגד לרש"י ותוספות, ואין לו מקור, כפי שהעיר המחבר עצמו.

23 יעוין למשל בשו"ת שרידי אש, מהד' תשס"ט ח"א סימן קלח: '...ובכלל אין לדמות תרומת השקל שבעיקרם נתרמו לשם קרבנות ציבור כמבואר במשנה פ"ד דשקלים לעניני מסים וצדקה...' וכן נכתב גם בשו"ת שבט הלוי ח"ט סי' שד אות טו. ההקשר בשני המקורות הוא פטור ת"ח ממס.

ד. צורכי ציבור

שיטה הפוכה מצאנו אצל חלק מרבתינו הראשונים והאחרונים, ולפיה כספי מחצית השקל נועדו מלכתחילה לממן צורכי ציבור²⁴ ולא דווקא לעבודת בית המקדש²⁵. הסבר ויישום מעשי לדברים מופיעים בדברי המהר"ם²⁶:

אפילו אותם שיושבים מחוץ לעיר ויש להם בתים בעיר יש להם ליתן מס מבתים שלהן כדתנן... חומת העיר ומגדלותיה באין משירי הלשכה ואמאי לא יבנו אותה בני ירושלים עצמם משלהם אלמא משום דירושלים לא נתחלקה לשבטים ולכל ישראל יש להם הישוב הלכך באים משירי הלשכה שנתנו כל ישראל...

המהר"ם משווה את צורכי השמירה על ירושלים לצורכי שמירת כל עיר ומחלק ביניהם רק בהגדרת 'בני העיר', החייבים לממן זאת. אין כאן דין התלוי בקדושתה של ירושלים, אלא במעמדה ההלכתי-ממוני. כספי מחצית השקל נחשבים למס 'שנתנו כל ישראל'²⁷. ביאור לכך מצאנו אצל הגאון רבי אהרן משה קיסילב:

...דפרה היא צורך כל ישראל (ולא דמי לעגלה שהיא חובת עיר אחת הקרובה אל החלל) וכל דבר שהוא צורך כל ישראל בא מקופת הלשכה או מתרומה גופא או משירי הלשכה כדתנן בשקלים שם... אף שאין לנו למוד מיוחד לזה וצ"ל דכל דבר שהוא צורך כל ישראל בא מקופה שלכל ישראל חלק בה... ואין אומרים לאסוף ממון מן הצבור לצרכים אלו... כל הני דחשיב במתני' שבאין משירי הלשכה הם צורכים תמידים...²⁸

כן כתב גם הראשון לציון הגאון רבי בצמ"ח עוזיאל:

24 שו"ת הב"ח (סימן נא) למד מדין דייני גזרות כי יש חיוב ציבורי לשלם שכר לדיינים קבועים (יעוין שם), וכך עולה גם מדברי הגר"א (בביאורו לשו"ע חו"מ סימן ט סעיף ג אות ו, וכביאורו של מרן הרב זצ"ל בבאר אליהו שם). בשו"ת חתם סופר חו"מ סי' קסד הובאה מסוגיה זו ראייה לחיוב הציבור לשלם משכורת מרווחת לרב המקומי, ובעל השו"ת אחיעזר, ח"ב סימן יט, עמ' צט, למד מדברי הגמרא כי ראוי לשלם לחברה קדישא 'מקופת החברה ולא מהאבלים'. אמנם, בגמרא נאמר שמדובר בכספי הקדש, ולכאורה לא בכספי ציבור גרידא, אך הגר"מ סלובייצ'יק הגדיר זאת כך: '...דכל הני דבאים מתרומת הלשכה איכא עליהו דין בעלים של צבור ואינו ממון הקדש בקניינם אף אם קדושתו הוא קדושת בדק הבית...'. במאמרו בספר כבוד חכמים (תרצ"ה), עמ' צב-צה, בעמ' צד. לעומת זאת, כתב הגר"א ל שטיינמן (איילת השחר, ב"מ קיח ע"ב) שמדובר בממון הקדש ולא בממון ציבור. (ויעוין גם בדברי הרה"ג בר-אילן, לעיל, פס"א, סש"ט, עמ' 1513).

כיוון שונה במעט כתב מרן הנצי"ב בהעמק שאלה, שאילתא ס"ד אות א, ולפיו, מחצית השקל נוהגת לדורות ועניינה הוא לכפר על הנותנים. בזמן הבית שימשו כספים אלו למימון קרבנות ציבור, ואילו בזמן הזה יש לייעדם לצדקה. בעקבות זאת, הצייע הגר"נ רוזנטל (משנת יעקב, שקלים פ"א ה"א): 'יש דין נתינה של מחצית השקל, וא"כ ממילא כל צרכי צבור יכולים לקחת מזה, דאין עיקרן לקרבנות בלבד...'. אולם, מסקנתו היא שכספי מחצית השקל נועדו בעיקרם לקרבנות הציבור, כשיטת הראב"ד.

25 בספר דברי ירמיהו, הלכות שקלים פ"ד ה"ב נכתב כי זו שיטת הרד"ק ור"י אברבנאל.

26 בתשובתו במרדכי ב"ב, פרק ראשון סי' תעה.

27 ויעוין בדברי הגר"י אריאל, שו"ת באהלה של תורה, ח"א סימן צו. שם ביאר באריכות את שיטת המהר"ם על-פי דברי החת"ס בחידושויו לב"ב, בעניין פטור ת"ח ממס, ואכמ"ל.

28 ספר משברי ים, סימן לו, עמ' קכה.

...והרי מתרומת הלשכה היו נוטלין שכרן שומרי ספיחי שביעית ומשירי תרומת הלשכה היו עושין אמת המים... ואם ת"ח פטורין מדברים אלה יהיו הכהנים שהם ת"ח פטורין מתרומת חצי השקל. מכאן שכל תרומה לצבור ולצרכי הצבור חייבים בה כל איש מישראל, אלא שבתרומת שקלים החוב קצוב ושוה לכל אדם מישראל... בנין אב לתרומה זאת היא תרומת השקלים... שהיא מדין צדקה וממנה נלמד לכל תרומות הצבור לדורות עולם²⁹.

והגאון רבי כתריאל פישל טכורש במאמרו המקיף 'מערכת המסים לאור התורה'³⁰ הגדיר זאת כך:

תשלום מס בצורה קצובה לשם מילוי צרכי קדושה וחול כאחד אנו מוצאים במחצית השקל בשקל הקדש... תרומת הלשכה שרכזה את כל ההכנסות, היוותה מעין אוצר האומה...
וכפי שכתב בחדות הרה"ג יהודה זולדן:
תרומת מחצית השקל בזמן המקדש שמשה בעיקרה לצרכי הכלל והציבור...
ראיית מחצית השקל כתרומה לכלל וכעבודה ציבורית, היא הבנה מהותית ביסודה של מצוה זו³¹.

ה. שיטת רש"י

על-בסיס שתי השיטות העקרוניות האמורות, נעיין בדברי רש"י. מחד גיסא, כתב רש"י: דייני גזרות לא היו עוסקין כלל במלאכה אחרת, אלא כל שעה היו גוזרין גזרות, לפיכך היו נוטלין מזונות שלהן **מתרומת הלשכה הבאין לצרכי ציבור**³².
אך מאידך גיסא, הוא כתב:

...ולפי שלא היו עוסקין אותן מבקרי מומין בדבר אחר היו נוטלין שכרן מתרומת הלשכה **דבקור מומין צורך קרבנו נינהו**³³.

29 שו"ת משפטי עוזיאל כרך ב יו"ד סי' לט, ההקשר הוא פטור ת"ח ממס.

30 פורסם בקובץ התורה והמדינה ה-ו, עמ' רלג ואילך, הציטוט מעמ' רלז.

31 במאמרו: זכר למחצית השקל - יישוב ארץ ישראל, אמונת עתיך 52, עמ' 19-29, בעמ' 28. אמנם, הוא הביא מקור מספר מדבר שור, ואפשר לומר שהכוונה היא להסבר אמוני ולא להגדרה הלכתית. יתר על כן, באגרות הראי"ה ח"א אגרת קעט עמ' רל כתב מרן הרב זצ"ל: '...ואם באנו לתן טעמים למה ישנם דברים הבאים מתרומת הלשכה ודברים הבאים משירי הלשכה, זהו ענין אחר, ופשוט שמה שהוא שייך יותר למקדש נתנו ע"ז מעיקר התרומה, וישנם דברים שאין קפידא כלל אם היו באים מיחידים ומ"מ היו באים מתרומת הלשכה כפי חבתם, כמו מגיה ספרים...'. לפי זה, עיקר השימוש בכספי מחצית השקל היה לעבודת המקדש ממש. אמנם, יש מקורות הלכתיים ברורים לדברי הרב זולדן, כאמור בפנים. לעומת זאת, הרה"ג יוסף כרמל (במאמרו: על הפרדת הדת מהמדינה ועל בתי הדין, פורסם באתר ישיבת בית-אל) סייג זאת דווקא לצרכים **רוחניים-תורניים** של העם, שאינם קשורים למקדש.

32 שיטה מקובצת, בשם רש"י מהדו"ק (כתובות קה ע"א), ד"ה גוזרי גזירות שבירושלם. אמנם יש המייחסים חיבור זה לחתנו ריב"ן, אך הואיל והריב"ן, תלמיד מובהק של רש"י, כתב את פירושו בלומדו בפניו ועל-פי שיטתו, נראה שאפשר לייחס לרש"י את התוכן ועיקר כוונת הלשון. מדובר, אפוא, במעין 'מהדורה בתרא' של רש"י ולא במהדו"ק.

33 שם, קו ע"א ד"ה מבקרי מומין.

ביאור הדברים מופיע במקור שלישי:
מגיהי ספרים של כל אדם ואדם שאסור לשהות ספר שאינו מוגה וכו' וראו ב"ד
שהיו מתעצלין בדבר והפקירו תרומת הלשכה לכך³⁴.
שיטת רש"י היא, אפוא, כי היעד העקרוני של כספי מחצית השקל הוא צרכי עבודת בית
המקדש בלבד, אך בית הדין מוסמך להפקיע כספים אלו למטרות חשובות אחרות³⁵. כך
הסבירו דייני בית הדין האזורי בירושלים גם את דעת הרמב"ם³⁶:
...אכן בשכר דיינים וכן מגיהי ספרים הרי אין לזה זיקה להקדש, וע"כ (עיי"ש
ברש"י) משום צורך הרבים הפקירו בי"ד תרומת הלשכה שיצא לחולין לשם
כך...³⁷.

1. שיטת התוספות

כיוון נוסף עולה מדברי ר' יצחק בר שמואל – הר"י הזקן (שם קה ע"א, תוספות ד"ה 'גוזרי
גזירות'):

לאו בתורת שכר היו נוטלין אלא הכא כל שעה היו יושבין בדין ולא היו עוסקין
בשום מלאכה ולא היה להם במה להתפרנס והיה מוטל על הצבור לפרנס...
וכן כתבו רבים מרבתינו הראשונים.
אמנם, יש לדון האם מדובר בחיוב צדקה למי שמכיוון שיושב בדין אין לו אפשרות
להתפרנס, או שזה חיוב עצמי של הציבור, ומדוע לממן זאת מכספי מחצית השקל?
הגר"ח קנייבסקי³⁸ הסביר כי דעת התוספות כראב"ד, לעיל, וכך כתב: 'שברצונם לא היו
מבטלין מעבודתם ורק משום צרכי הקדש אין הולכין לעבוד ויושבין בטל הו"ל צרכי
הקדש וקרבות ויש להן שכר מתרומת הלישכה עבור ביטול עבודתן ולכן באמת לא נטלו

34 זה ציטוט מדברי רש"י בסוגיה, הנדפס על הדף.
35 אכן, יעוין בשיירי קרבן על סוגיית הירושלמי לעיל. הוא חלק וכתב: 'אלא ודאי דלא אמרינן לב ב"ד
מתנה אלא בדבר ששייך למזבח ולצרכי מקדש וא"ת שני דייני גזילות יוכיח? י"ל דהם היו לצורך
המקדש שלא יגנבו ויגזלו שם ועוד שלא ימנעו העם מלהביא קרבנותיהם לירושלים. לכן נ"ל דלשון
מגיהי ספרים 'שבירושלים' דאיתא בבבלי לאו דוקא ואמגיהי ספר שבעזרה קאי, ואילו בעל השו"ת
הרב"ז (הגר"ב"ז שפרן), ח"א סי' קלד אות ב, האריך להוכיח כדעת רש"י מדברי רבותינו הראשונים.
האחרונים דנו בסמכותם ההלכתית של ביה"ד לנתב כך כספי הקדש, ויעוין בהרחבה בדברי הגר"ד
הכהן רפאפורט הי"ד, מקדש דוד, סי' לה אות ג. לפי החזו"א, אבה"ע סימן קמ"ח, על קידושין נד ע"א,
ד"ה מועלין בחדתין (במהדורות הקודמות הופיעו הדברים בחידושים למנחות), דברי רש"י מבוססים
על כך שהיעדים הלא-מקדשיים הם חריגה גדולה מייעודם המהותי של הכספים.

36 פד"ר (פסקי הדין הרבניים) ח"ב תשט"ז, ז, תיק 961, בביה"ד ירושלים בפני כב' הדיינים: הרבנים ס' ח'
עבודי, א' שפירא, י' כהן, עמ' 304 ואילך, בעמ' 317.

37 כך עולה גם משו"ת הרב מנחם עזריה מפאנו סימן מד: '...ומסתברא לן דאף שאר צרכי צבור מותר,
כי הא דתנן במסכת שקלים... ואם שירי הלשכה הותרו לצרכי צבור...; שו"ת מנחת יצחק (ח"ב סימן
קכא, אות ג) הביא בשם האדמו"ר בעל אמרי אמת כי הדבר תלוי במחלוקת התלמודים: 'הירושלמי
סובר דלא הפקירו תרומות הלשכה לדבר של ציבור... משא"כ לש"ס דידן, ולשיטת רש"י דמתירין
לצרכי ציבור מתרומת הלשכה...!'

38 שקל הקדש פ"ד ה"ד, ביאור ההלכה, ד"ה דייני גזירות.

שכר כשויות עבודתן רק כפי צרכן להתפרנס...³⁹. אמנם, בעל הספר 'משנת אליהו' הסביר כי דעת התוספות כרש"י, ובבסיס דבריהם עומד דין 'לב בית דין מתנה עליה'⁴⁰.

ז. הצעה ליישום מעשי

לסיכום כל האמור, אפשר לראות שתי שיטות בעניין: הראב"ד וסיעתו מגבילים את השימוש בכספי מחצית השקל לצורכי עבודת בית המקדש דווקא, ולכן לשיטתם אי אפשר להסיק מכאן לעניין הקצאת משאבים ציבוריים בלי זיקה להקדש. לעומת זאת, לדעת המהר"ם יש בכספים אלו ממד ציבורי בולט, ולכן אפשר להסיק כי מותר וראוי להשתמש בכספי ציבור לפיתוח תשתיות עירוניות, לפיקוח על חוקי התורה ואכיפתם ולמימון חלקי של מערכת בתי הדין. לשיטת רש"י, בית הדין מוסמך להפקיר כספי הקדש למטרות אלו. אפשר ללמוד משיטה זו על חשיבותן של המטרות הללו וממילא על כך שבקביעת תקציב מכספי ציבור שאינם כספי הקדש, בוודאי שיש להעניק למטרות אלו עדיפות.

39 בהמשך דבריו מתבאר היסוד ההלכתי לכך.

40 משנת אליהו, שקלים פ"ד ה"ב ד"ה ספר העזרה, ויעוין שם שגם הרמב"ם כרש"י ותוס'.